

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Αρ. 34 (2025)

Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές

Πολιτισμική κινητικότητα και παγκόσμια λογοτεχνία

Μίλτος Πεχλιβάνος

Copyright © 2026, Μίλτος Πεχλιβάνος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πεχλιβάνος Μ. (2026). Πολιτισμική κινητικότητα και παγκόσμια λογοτεχνία. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, (34), 196–207. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrisi/article/view/43760>

Προς μια Νέα Πολιτεία των Γραμμάτων; **Η Συγκριτική Γραμματολογία και οι προκλήσεις του παρόντος**

Η Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας (ΕΕΓΣΓ) διοργάνωσε Επιστημονική Συνάντηση με τίτλο «*Προς μια Νέα Πολιτεία των Γραμμάτων; Η Συγκριτική Γραμματολογία και οι προκλήσεις του παρόντος*», η οποία έγινε στις 7 Νοεμβρίου 2025 στο παράρτημα του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου στην Αθήνα (Γραβιάς 4-6), με παράλληλη δυνατότητα διαδικτυακής παρακολούθησης.

Προσκεκλημένοι ομιλητές ήταν ο Μίλτος Πεχλιβάνος, Καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών, Freie Universität / Βερολίνο, Διευθυντής του Κέντρου Νέου Ελληνισμού (CeMoG), και ο Γιάννης Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας στη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών.

Η Επιστημονική Συνάντηση –που πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού και την ευγενική παραχώρηση της αίθουσας και της τεχνικής φροντίδας από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο– απευθύνθηκε σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές/-τριες, υποψήφιους/-ιες διδάκτορες και ανθρώπους που δραστηριοποιούνται στον χώρο των σπουδών της λογοτεχνίας, εστιάζοντας στη διερεύνηση του ζωτικού ρόλου της Συγκριτικής Γραμματολογίας και των Πολιτισμικών Σπουδών στον 21ο αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, οι κύριοι άξονες του προβληματισμού που αναπτύχθηκε στην εν λόγω Συνάντηση αφορούσαν στις σχέσεις της Συγκριτολογίας με την παγκόσμια λογοτεχνία, καθώς και σε ευρύτερες πολιτισμικές και πολιτικές διακυβεύσεις –δηλαδή, διακινδυνεύσεις– στο πεδίο των Ανθρωπιστικών Σπουδών και των Επιστημών του Ανθρώπου, εν γένει.

Η ΕΓΣΓ (<https://eegsg.gr/>), μέλος της Διεθνούς Εταιρείας Συγκριτικής Γραμματολογίας (AILC/ICLA), οργάνωσε την εν λόγω Συνάντηση φιλοδοξώντας να αποτελέσει την πρώτη μιας σειράς ανάλογων ετήσιων Συναντήσεων Εργασίας, στο πλαίσιο ενός θεσμού, παράλληλου με τα Συνέδρια της ΕΕΓΣΓ και την ετήσια έκδοση του περιοδικού *Σύγκριση*.

Πολιτισμική κινητικότητα και παγκόσμια λογοτεχνία¹

Οι ευχαριστίες από μεριάς μου στις φίλες και φίλους οργανωτές της σημερινής ημερίδας ας θεωρηθούν αυτονόητες και ειλικρινείς. Και όχι απλώς για την τιμή που μου έκαναν να με προσκαλέσουν από το Βερολίνο στην Αθήνα για τη σημερινή συνάντηση. Αφορούν πρωτίστως την ίδια την πρωτοβουλία να συζητήσουμε τις προκλήσεις με τις οποίες έχει να αναμετρηθεί η συγκριτική γραμματολογία στο δεύτερο τέταρτο του 21ου αιώνα, ιδίως εφόσον διερωτηθούμε για μια νέα πολιτεία των γραμμάτων και των ανθρωπιστικών επιστημών – προσβλέποντας με συνέπεια στο άνοιγμα προς το ανοίκειο, όπως ανέκαθεν το υπηρέτησε η πειθαρχία της συγκριτικής, «χάρη», όπως διαβάζουμε στην πρόσκληση, «στον διεθνικό, τον διεπιστημονικό και τον αυτο-αναστοχαστικό χαρακτήρα της». Τούτο καθίσταται επιτακτικότερο στο πλαίσιο των εντεινόμενων σε παγκόσμιο επίπεδο σημερινών κρίσεων: μακροχρόνιοι νέοι πόλεμοι· μετανάστευση· έξαρση τεχνολογικών και οικονομικών εξουσιαστικών δομών· καλπάζουσα κοινωνική αδικία· λαϊκισμός και εθνικισμός· πολιτικές ταυτοτήτων· πανδημίες· κλιματική και περιβαλλοντική κρίση· εχθρότητα προς τις τέχνες και προς την επιστημονική γνώση και την έρευνα (των ανθρωπιστικών επιστημών και όχι μόνο).

Και σαν να μην έφταναν όλα τούτα, από κάποια θέση στο νέφος των υπολογιστικών πόρων που μας περιβάλλει, κάθε άλλο παρά ανεπαίσθητη καθίσταται η παρουσία μιας νέας νοημοσύνης, εξαναγκάζοντας να αναλογιστούμε το κύρος των θετικών, πραγματικών δεδομένων έναντι των πλαστών ή και οιονεί ειρωνικά επινοημένων. Καθώς την τελευταία δεκαετία ασχολούμαι, όπως ίσως γνωρίζετε, με την ανασυγκρότηση των βιβλιοθηκών της ελληνικής οθωμανικής ελίτ των Μαυροκορδάτων από τον 17ο στον 18ο αιώνα,² διατύπωσα τις προάλλες –με σκοπό να διασκεδάσω την πλήξη και να δοκιμάσω την προσφερόμενη από το Freie Universität Berlin υπηρεσία πρόσβασης στις συνδυαστικές δυνατότητες της τεχνητής νοημοσύνης και των μεγάλων γλωσσικών μοντέλων– μια ερώτηση για τους Έλληνες διερμηνείς στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης. Αφήνοντας ασχολίαστα τα πλείστα εσφαλμένα (αλλά και τα άλλα τόσα ορθά) της μακροσκελέστατης απάντησης που σε δέκατα του δευτερολέπτου ικανοποίησε τη φιλοπεριέργειά μου, αρκούμαι να περιοριστώ στον συνοδευτικό βιβλιογραφικό πίνακα, που προξένησε αρχικά αισθήματα ντροπής για την άγνοιά μου αλλά και θαυμασμού για την ευδοκίμηση των σπουδών μας. Φευ! Όλοι οι τίτλοι στις επιμέρους κατηγορίες που οργάνωναν τις προτάσεις της τεχνητής νοημοσύνης για περαιτέρω ανάγνωση δεν υφίστανται – ή έστω δεν υφίστανται ακόμη. Στη βάση όλων των κανόνων της βιβλιογραφικής τέχνης, η νέα νοημοσύνη είχε επινοήσει μονογραφίες, άρθρα, πρωτογενείς πηγές, αρχεία, συλλογικούς τόμους και βιογραφίες, κλείνοντάς μας το

¹ Η προκείμενη δημοσίευση διατηρεί εν πολλοίς τον προφορικό χαρακτήρα της εκφώνησης στην ημερίδα της 7ης Νοεμβρίου, με κάποιες επεξηγήσεις, οφειλόμενες στη συζήτηση που ακολούθησε, καθώς και με την προσθήκη σημειώσεων. Αποδέχθηκα με χαρά την πρόταση να δημοσιευτεί η παρέμβασή μου στη Σύγκριση με την ελπίδα να εγκαινιαστεί έτσι στις σελίδες του περιοδικού ο διάλογος για το παρόν και το μέλλον του κλάδου της συγκριτικής γραμματολογίας και να ακολουθήσουν στα επόμενα τεύχη ανάλογες παρεμβάσεις.

² Βλ. τους υπό έκδοση τόμους Pechlivanos, Pissis και Sarris (επιμ.) (2026)· Pechlivanos, Pissis και Sarris (2026).

μάτι ως προς το ότι στη νέα πολιτεία των γραμμάτων δεν είμαστε πλέον μόνοι, σαν να έχουμε μεταφερθεί στην πλανητική Βαβέλ ενός θαυμαστού μπορχεσιανού κόσμου.– Σπεύδω ωστόσο να προχωρήσω με τις σκέψεις μου για τη συγκριτική γραμματολογία, προτού φανώ τεχνοφοβικότερος ή και δυστοπικότερος απ' ό,τι κατά βάση είμαι.

Τις προάλλες, επίσης, στο πλαίσιο της «Performing Arts Season» του Φεστιβάλ Βερολίνου, είχαμε με καλούς φίλους την αγαθή τύχη να παρακολουθήσουμε την παράσταση ενός *Gesamtkunstwerk* του Νοτιοαφρικανού εικαστικού καλλιτέχνη William Kentridge, ταυτόχρονα θεατρικό έργο, ορατόριο και όπερα δωματίου.³ Με τον τίτλο *The Great Yes, The Great No* η παράσταση ανακαλούσε τόσο εκείνο το καβαφικό «Che fece ...il gran rifiuto»⁴ και τη στοχαστική δύναμη του Αλεξανδρινού να πει «εκείνο τ' όχι – το σωστό –» όσο και, πιθανότατα, το δίπτυχο των διδακτικών έργων του Brecht *Der Jasager* και *Der Neinsager* (*Αυτός που λέει Ναι* και *Αυτός που λέει Όχι*). Με ιστορική αφετηρία το ταξίδι του πλοίου *Capitaine Paul Lemerle* το 1941 από τη Μασσαλία στη Μαρτινίκα, οι επιβάτες του οποίου δραπέτευαν από τη φασιστική Ευρώπη και τη Γαλλία του Βισύ (μεταξύ αυτών ο André Breton και ο Claude Lévi-Strauss, ο τροτσκιστής μυθιστοριογράφος Victor Serge και ο Κουβανός αφρο-κυβιστής ζωγράφος Wifredo Lam, αλλά και η Γερμανίδα Anna Seghers του μυθιστορήματος *Τράνζιτο*), ο Kentridge από κοινού με τον καπετάνιο Χάροντα επιβιβάζουν στον πλου για έναν νέο κόσμο πολλούς ακόμη χαρακτήρες από το παρελθόν και το μέλλον, λ.χ. τον Frantz Fanon, τη Frida Kahlo, τους Aimé και Suzanne Césaire, την ίδια στιγμή που οι διαβάσεις του δουλεμπορίου από την Αφρική προς την Καραϊβική καθώς και οι προσφυγικές διαβάσεις του παρόντος επιτυπώνονται στη συμβολική δυναμική του ταξιδιού: «Ο κόσμος έχει διαρροή, οι νεκροί αναλαμβάνουν υπηρεσία, οι γυναίκες μαζεύουν τα θραύσματα», τραγουδά η χορωδία των μεταναστριών σε ένα τώρα μετά την κατάρρευση του οίκου της δικαιοσύνης.⁵

Δεν θα μπορούσα να έχω βρει καλύτερο κατώφλι για τις σκέψεις που ακολουθούν γύρω από τις χωροχρονικές διαστάσεις της «πολιτισμικής κινητικότητας» και της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» στο πλαίσιο των προκλήσεων του παρόντος. Σε κάθε περίπτωση, για να εξηγήσω προκαταβολικά πως με το πρόγραμμα μιας «παγκόσμιας λογοτεχνίας» δεν υποδεικνύω την κατεύθυνση ενός ακόμη ιστορικού συμβιβασμού –ενός κατά προτίμηση σε αγγλική μετάφραση νέου λογοτεχνικού κανόνα στον οποίο όλες και όλοι βρίσκουν την αντιπροσώπευσή τους μετά τις μετα-αποικιακές και τις λοιπές ταυτοτικές σπουδές–, όσο και πως με το πρόγραμμα της «πολιτισμικής κινητικότητας» δεν εννοώ τη συνθήκη μιας πολυπολιτισμικής συμβίωσης, ενός παγκοσμιοποιημένου κοσμοπολιτισμού του τύπου των διεθνών εκθέσεων βιβλίου, των θεσμικών δικτύων κινητικότητας συγγραφέων και μεταφραστών, ή και των συγκριτολογικών συνεδρίων που αφιερώνονται στην πλανητική λογοτεχνία, τη διακαλλιτεχνικότητα και διαμεσικότητα του 21ου αιώνα.

Ένα ασφαλές εφελτήριο για να συζητηθεί η κατάσταση των πραγμάτων στον κλάδο της συγκριτικής γραμματολογίας διαθέτουμε με τις Εκθέσεις της

³ Για τους συντελεστές της παράστασης βλ. Berliner Festspiele (2025/26).

⁴ Για το ότι ο Kentridge με την ισχυρή αντίθεση του τίτλου είχε εξαρχής κατά νου την καβαφική άρνηση, βλ. May (2025).

⁵ Βάσει της προγραμματικής πολυγλωσσίας της παράστασης, υποτιτλισμένης στα γερμανικά και τα αγγλικά, πλάι στα γαλλικά και τα αγγλικά ακούγονται οι γλώσσες isiSwati, isiZulu, isiXhosa, Setswana, Xitsonga και Sepedi.

αδελφής Αμερικανικής Συγκριτολογικής Εταιρείας από τα έτη 1965, 1975, 1993, 2006, 2014 και συντόμως με την επικείμενη του 2025. «Συνολικά, οι εκθέσεις αυτές», διαβάζουμε στην ιστοσελίδα της τελευταίας (Hassan και Shih, 2024)

αφηγούνται την ιστορία του εντεινόμενου ανοίγματος της συγκριτικής γραμματολογίας στον κόσμο πέρα από την Ευρώπη, την επέκταση του φάσματος των διεπιστημονικών προσεγγίσεων και τη σταδιακή δημοκρατικοποίηση της διαδικασίας σύνταξης της ίδιας της Έκθεσης: από τις δεοντολογικού τύπου τοποθετήσεις των διακεκριμένων μελετητών στα ακαδημαϊκά ιδρύματα αριστείας⁶ προς την ανοικτή μορφή της δεκαετίας του 2010, με την οποία ένας μεγάλος αριθμός συγκριτολόγων από ευρύ φάσμα ιδρυμάτων και βαθμίδων συνέβαλε σε ένα μωσαϊκό συγκριτικών πρακτικών.

Πράγματι, τον συλλογικό τόμο *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* (Bernheimer, 1995), που πάντως συνόδευσε την Έκθεση Bernheimer,⁷ και τον πολυφωνικό τόμο αντί Έκθεσης *Comparative Literature in an Age of Globalization* (Saussy, 2006), ακολουθούν η υβριδική, έντυπη και διαδικτυακή συναγωγή συμβολών *Futures of Comparative Literature* που επιμελήθηκαν η Ursula K. Heise και οκταμελής επιτροπή (2017),⁸ και η με μεγάλο ενδιαφέρον αναμενόμενη, εξίσου πολυσυλλεκτική της τρέχουσας δεκαετίας, οργανωμένη στις εξής έξι ενότητες: *Languages, grounds, translation· Theories, paradigms, methods, keywords· Worlds, regions, minorities, geopolitics· Histories, temporalities, periodization· Power, justice, ethics· Institutions, pedagogy, employment* (Hassan και Shih, 2024).

Ένα από τα κόκκινα νήματα που διατρέχουν αυτό το κάποτε πληθωριστικά αυτο-αναστοχαστικό corpus –που θα άξιζε να το ξετυλίξουμε στη διαχρονία της εξηκονταετίας– αφορά την αυτοεικόνα του κλάδου ως προς την καινοτομική παρέμβαση της συγκριτικής γραμματολογίας κατά την εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική μελέτη επιμέρους θεωρητικών ρευμάτων και διεπιστημονικών εγχειρημάτων. Καθώς ο χρόνος δεν αρκεί, περιορίζομαι στην εκτίμηση της Heise, για την οποία, σε αντιδιαστολή προς τον πρωτοποριακό ρόλο που διαδραμάτισε η συγκριτική γραμματολογία μεταξύ του τέλους της δεκαετίας του 1960 και των αρχών της δεκαετίας του 1990 –σε σημείο που μερικές φορές αντιμετώπιστηκε ως η θεωρητική συνιστώσα των λογοτεχνικών και πολιτισμικών σπουδών–, ο κλάδος δεν πρωταγωνίστησε εφεξής σε κάποια από τις πιο πρόσφατες καινοτομίες στις ανθρωπιστικές επιστήμες γενικότερα και στις λογοτεχνικές σπουδές ειδικότερα (Heise, 2017, 6). Στην πρωτοπορία, αντίθετα, βρέθηκαν γνωστικά πεδία, που αποκαλούμενα συνήθως «x studies» ή «y humanities»,⁹ δηλώνουν με την

⁶ *The Levin Report* (1965) – με τις υπογραφές των: A. O. Aldridge, Chandler B. Beall, Haskell Block, Ralph Freedman, Horst Frenz, J. C. La Drière, Alain Renoir, René Wellek, Harry Levin (Chairman)· *The Greene Report* (1975) – με τις υπογραφές των: Haskell Block, Nan Carpenter, Frederic Garber, François Jost, Walter Kaiser, Elizabeth Trahan, Herbert Weisinger, Thomas Greene (Chairman)· *The Bernheimer Report* (1993) – με τις υπογραφές των: Charles Bernheimer (Chairman), Jonathan Arac, Marianne Hirsch, Ann Rosalind Jones, Ronald Judy, Arnold Krupat, Dominick La Capra, Sylvia Molly, Steve Nichols, Sara Suleri.

⁷ Βλ. στα καθ' ημάς τις σελίδες που αφιερώνονται στην Έκθεση Bernheimer στο Κουτριάνου (2005: 29-44).

⁸ Πρόκειται για τους Dudley Andrew, Alexander Beecroft, Jessica Berman, David Damrosch, Guillermina De Ferrari, César Domínguez, Barbara Harlow και Eric Hayot.

⁹ Παραλλάσσοντας τις αναφορές εκεί (2017: 5-6), ας απαριθμηθούν, απολύτως ενδεικτικά, ορισμένα μόνο αναδυόμενα πεδία: gender studies, queer studies, object studies, memory studies,

ονομασία τους ευθύς εξαρχής πως επιζητούν νέες συγκλίσεις μεταξύ των επιστημών του ανθρώπου και εκείνων της κοινωνίας, της φύσης, της τεχνολογίας ή του βίου.

Με αυτές τις διεπιστημονικές επαρχίες της πολιτείας των γραμμάτων όσες και όσοι έχουμε σπουδάσει ή διδάξει τον συγκριτισμό βρισκόμαστε σε σχέσεις παραπληρωματικές, αλλά και συναγωνιστικές ή ανταγωνιστικές. Αφενός, καθώς η πολυγλωσσία, η διαπολιτισμικότητα και οι συγκριτικές πρακτικές ανήκουν στα εκ των ων ουκ άνευ των αναδυόμενων γνωστικών πεδίων – ως αναλογιστούμε τις θεωρητικά τουλάχιστον αμφίθυμες, αλλά στην πράξη αμοιβαία παραγωγικές σχέσεις της συγκριτικής γραμματολογίας με τις μεταφραστικές σπουδές. Αφετέρου, καθώς συχνά πυκνά τα αναδυόμενα γνωστικά πεδία βρίσκονται σε αμεσότερη συνάφεια με την αντιμετώπιση των σημερινών παγκόσμιων κρίσεων – ως θυμηθούμε με την Heise (2017: 5-6) την οικοκριτική, στην οποία η συγκριτική γραμματολογία ασκεί πλέον σημαντική επίδραση, μολονότι παρούσα εντός του νέου πεδίου με σημαντική χρονοκαθυστέρηση.

Όπως κι αν έχει με αυτή την αναδυόμενη νέα γεωγραφία της πολιτείας των γραμμάτων –ένθεν των κραταιών (ίσως και κραταιότερων ακόμη, καθώς ο 21ος αιώνας ξετυλίγει τη δυναμική του) εθνικών φιλολογιών αλλά και της σύγκρισής τους–, η συγκριτική γραμματολογία δεν μπορεί παρά να αναζητήσει εντός αυτής την ειδοποιό θεσιληψία της: τόσο για λόγους θεσμικούς (όλες και όλοι γνωρίζουμε την κομβική σημασία του προσδιορισμού του γνωστικού αντικειμένου για κάθε υπό προκήρυξη ακαδημαϊκή θέση) όσο και για να πείσει ως προς την κοινωνική λειτουργία της ίδιας της πειθαρχίας. Άλλο τόσο καλά γνωρίζουμε πως το αντίπαλο δέος του συγκριτισμού τον περασμένο αιώνα –οι συνοριακές γραμμές των εθνών-κρατών, τα αταβιστικά πάθη των θρησκειών αλλά και οι τακτικοί ελιγμοί μιας πολιτικής ταυτοτήτων που ανατρέχει σε τελεολογικά ή οργανικά πρότυπα σκέψης– έχει αποδειχθεί επτάψυχο τον αιώνα που διανύουμε. Όπως έγραφε ο Stephen Greenblatt, ήδη το 2010, στην εισαγωγή στον τόμο *Cultural Mobility. A Manifesto*, «έχει καταστεί απολύτως σαφές πως τα σώματα των νεκρών αρνήθηκαν να παραμείνουν στους τάφους τους» (Greenblatt, 2010a: 1).

Η πρόταξη των εννοιών της «πολιτισμικής κινητικότητας» και της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» στην παρέμβασή μου συνιστά επομένως, στη βάση των παραπάνω προκειμένων, μία πρόταση προς συζήτηση ως προς το ζητούμενο αυτής ακριβώς της θεσιληψίας της συγκριτικής εντός της αναδυόμενης νέας πολιτείας των γραμμάτων και του εχθρικού προς τα γράμματα περιβάλλοντος της ιστορικής συγκυρίας. Εγγραφόμενη σε συλλογικότητες με τις οποίες έχω συνεργαστεί κατά την τελευταία δεκαπενταετία στο Freie Universität Berlin –το *SFB 980: Episteme in Bewegung*, το *EXC 2020: Temporal Communities. Doing Literature in a Global Perspective* και την *Επιτομή των ελληνογερμανικών διασταυρώσεων*¹⁰–, η πρόταξη αυτή υποδεικνύει να αποδεχθούμε τη μη αυτάρκεια των συγκριτικών σπουδών,¹¹ την ένταξή τους δηλαδή στο συνεργατικό και συναγωνιστικό/ανταγωνιστικό συνάμα πεδίο της πολιτείας των γραμμάτων, αλλά και να εργαστούμε ως προς την ανάδειξη της ειδοποιού φυσιογνωμίας του συγκριτισμού για τις σπουδές της λογοτεχνίας αλλά και της σύμπραξης της λογοτεχνίας με τις ποικίλες καλλιτεχνικές

human-animal studies, αλλά και medical humanities, computational humanities, environmental humanities, urban humanities, public humanities.

¹⁰ Βλ. σχετικά SFB 980 (2012-2024)· EXC 2020 (2019-2025)· Κύρτσης και Πεχλιβάνος (επιμ.) (2019 κ.ε.).

¹¹ Προς μιαν ομολογη κατεύθυνση βλ. Pechlivanos, Tsirimokou και Chrysanthopoulos (2006).

εκφράσεις και τα εκάστοτε διατιθέμενα τεχνολογικά μέσα – πάντοτε εντός των διαπραγματεύσεων πολλαπλών και ανταγωνιστικών χρονικοτήτων, καθώς οι εκάστοτε μνήμες του παρελθόντος συναντούν τις κατασκευές του κάθε φορά παρόντος αλλά και τις προσδοκίες από μελλοντικά ενδεχόμενα, τα εκάστοτε παρελθόντα μελλούμενα. Στην κατεύθυνση αυτήν ακριβώς προτάσσονται οι έννοιες της «πολιτισμικής κινητικότητας» και της «παγκόσμιας λογοτεχνίας».

Η έννοια της κινητικότητας ανακαλεί λογοτεχνικές και ευρύτερα πολιτισμικές γεωγραφίες εν κινήσει (λ.χ. το ταξίδι του πλοίου *Capitaine Paul Lemerle* το 1941 από τη Μασσαλία με προορισμό τη Μαρτινίκα), μετασηματιστικές διαδικασίες που έχουν τύχει τις τελευταίες δεκαετίες προσοχής από τη σκοπιά των θεωριών της αισθητικής πρόσληψης και των πολιτισμικών μεταφορών, αλλά και της *histoire croisée*, της ιστορικής μελέτης των διεθνικών διασταυρώσεων. Η εστίαση στην πολιτισμική κινητικότητα βρίσκει σε αυτές τις κατευθύνσεις το ενδόξιμο ώστε να υπενθυμίσει τον κρίσιμο αφορισμό του Goethe πως δεν υφίσταται ούτε πατριωτική τέχνη ούτε πατριωτική επιστήμη.¹²

Αναφέρθηκα λ.χ. ήδη στην ανασυγκρότηση των βιβλιακών συλλογών του Οίκου των Μαυροκορδάτων, έρευνα που βρήκε το σημείο φυγής της στις μεταφορές βιβλίων και γνώσης, σε έντυπα και χειρόγραφα βιβλία εν κινήσει στον χώρο και τον χρόνο: η βιβλιοθήκη ως εργαστήριο διάπλασης συνειδήσεων και ανάδυσης νοοτροπιών, μήτρα μεταφραστικών και συγγραφικών προγραμμάτων, εφαλτήριο για να διαπραγματευτούν τα μέλη της ελίτ του νέου ελληνισμού θεσιληψίες στη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να αποκτήσουν ορατότητα στη λατινόφωνη Πολιτεία των Γραμμάτων της πρώιμης νεωτερικότητας και στις παραπληρωματικές της –μιας αναγεννησιακής ιταλοφωνίας και μιας νεωτερικής γαλλοφωνίας–, να σκηνοθετήσουν εντέλει τον παρόντα εαυτό εντός των παρελθόντων που επέλεξαν να αναγνωρίσουν ως κληρονομιά τους εν ονόματι μελλοντικών ενδεχόμενων μέσω της σχέσης γνώσης και εξουσίας.

Χάρη στην τέτοιου τύπου εργασία της πολιτισμικής (και λογοτεχνικής) παραγωγής και διαμεσολάβησης, οι συγκριτολόγοι έχουμε αναγνωρίσει στην υπέρβαση χωροχρονικών συνοριακών γραμμών τον διαπλαστικό κινητήρα της λογοτεχνικής ιστορίας εντός της πολιτείας των γραμμάτων, αλλά και τον διαπλαστικό κινητήρα της ζωτικής, εντός της εκάστοτε δημοσιότητας, διαλεκτικής πολιτισμικής αλλαγής και πολιτισμικής σταθερότητας. Στη χειρονομία μιας μελέτης της πολιτισμικής κινητικότητας, προκλητική είναι η πρόσκληση τόσο να αναπτύξουμε ένα συστηματικό μεθοδολογικό πλαίσιο σε διεπιστημονικό επίπεδο για να αποσταθεροποιηθεί η στατική έννοια των πολιτισμών (ιδίως πριν από τους νεότερους χρόνους), όσο και να σταθούμε αναστοχαστικά απέναντι στη σχέση της ίδιας της πολιτισμικής κινητικότητας με τις θριαμβεύουσες τελεολογίες. Όπως ανακαλεί στη μνήμη μας ο Greenblatt –που με το βιβλίο του *Tyrant: Shakespeare on Politics* (Greenblatt, 2018) προσέφερε ένα κάτοπτρο για να γενεαλογήσουμε τους Τραμπ του 21ου αιώνα–, η εργαλειοποίηση των ανήσυχων και συχνά απρόβλεπτων μετακινήσεων κειμένων, ιδεών ή και ολόκληρων πολιτισμών, η τελεολογική νομιμοποίηση της διαφοράς ως ταυτότητας, έχει ως ισχυρό προηγούμενο τα μεγάλα παραδοσιακά πρότυπα: αφενός, την *translatio imperii*, τη μεταφορά της ισχύος και της αυθεντίας προς τον επίδοξο συνεχιστή, μια «κατηγορική κινητικότητα» από την πρώτη στη δεύτερη, στην τρίτη Ρώμη κ.ο.κ.· αφετέρου, το ερμηνευτικό

¹² Όπως αναφέρεται στο Greenblatt (2010a: 4).

στρατήγημα της σχηματικής ανάγνωσης, της *figura* της βιβλικής ερμηνευτικής κατά τον μετασχηματισμό της Τορά σε Παλαιά Διαθήκη με τις αλληγορικές προοικονομίες που επινοεί, την ίδια στιγμή κράμα διαμεσολαβημένης συνέχειας και καταστροφής: «Η πολιτισμική κινητικότητα μπορεί τότε να πάρει τη μορφή ενός επιχειρούμενου πολιτισμικού (και φυσικά πραγματικού) φόνου» (Greenblatt, 2010a: 14).

Κατ' αντιδιαστολή προς τα θεόπνευστα ή ιστορικά πεπρωμένα ενός αυτοκρατορικού ή ενός βιβλικού προτύπου, η εστίαση της χειραφετητικής μελέτης της πολιτισμικής κινητικότητας συνδέεται με «ό,τι οι θεολόγοι του Μεσαίωνα αποκαλούσαν *contingentia*, υπό την έννοια ότι ο κόσμος όπως τον γνωρίζουμε δεν είναι αναγκαίος: τούτο δεν σημαίνει μόνο ότι ο κόσμος κάποτε θα πάψει να υφίσταται, αλλά ότι μπορεί όλα να είχαν συμβεί διαφορετικά» (Greenblatt, 2010a: 16). Αυτή την αίσθηση της ιστοριστικής ενδεχομενικότητας (από κοινού με την αμφισβήτηση των ψευδαισθήσεων της σταθερότητας) επιδιώκει να οξύνει η μελέτη της πολιτισμικής μετακίνησης μέσω της προσοχής σε αποσπασματικές ιστορίες: ο Κράτης της Μάλλου που, έχοντας σπάσει το πόδι στη Ρώμη, μετέφερε τη γραμματική τέχνη στα λατινικά, ο Leone Ebreo που, κατά τη φυγή από την Ισπανία στην Ιταλία μετά το 1492, συνάντησε τον άρτι μεταφερόμενο εκεί νεοπλατωνισμό της Φλωρεντίας, οι διαλέξεις του Giordano Bruno στην Οξφόρδη, όπου πιθανότατα συνάντησε και επηρέασε τον Sir Philip Sidney, προτού επιστρέψει στην Ιταλία και βρει τον θάνατο στην πυρά. Ή για να περάσουμε στα δικά μας: ο μικροκοσμοπολιτισμός της Ζακύνθου και της Κέρκυρας πριν από δύο περίπου αιώνες και η συνάντηση του Σολωμού με τη μεταφραστική εργασία των Νικολού και Ερμάννου Λούντζη κατά την προσοικείωση της εγελιανής φιλοσοφίας και της γερμανικής ρομαντικής αισθητικής.¹³ ο Γερμανός καθηγητής της παγκόσμιας ιστορίας και των κλασικών γλωσσών στην πόλη Landshut της Βαυαρίας, ο Jakob Philipp Fallmerayer, στα τέλη του 1833 στην Αθήνα, όταν αγοράζει το παραχαραγμένο αντίγραφο για την ιστορία των Αθηνών από τον Κυριάκο Πιττάκη και αποβαίνει μέσα από πολυδαίδαλες παρανοήσεις το αντίπαλο δέος του εθνικισμού μας (Σκοπετέα, 1997). ο Ζήσιμος Λορεντζάτος στο σπίτι του Philip Sherrard στο Χάιγκεϊτ του Λονδίνου τη δεκαετία του 1950, όταν εντυφούσε στο έργο του Ινδού μεταφυσικού στοχαστή και μελετητή της ανατολικής τέχνης Ananda K. Coomaraswamy και των άλλων παραδοσιοκρατών μιας αντινεωτερικής *Philosophia Perennis*, και επινοούσε μέσω του W. B. Yeats και του Αυστριακού εθνικοσοσιαλιστή ιστορικού της τέχνης Hans Sedlmayr τη μεταφορά του «χαμένου κέντρου», εισάγοντας στα καθ' ημάς το ρεύμα των αμετακίνητων «πολιτειών της παράδοσης» (Πεχλιβάνος, 2016).

Αναγνωρίζοντας, έτσι, στο ιστορικό τους βάθος τις διαδρομές μιας μετασχηματιστικής κινητικότητας –ένθεν της μέχρι πρότινος θριαμβεύουσας παγκοσμιοποίησης και εκείθεν των οιονεί αντίπαλων μύθων κάποιων συνεκτικών και αυτόχθονων εθνικών ή εθνοτικών ή ταυτοτικών κοινοτήτων–, η συγκριτική γραμματολογία αποβαίνει εργασία πάνω στη διαφορά. Αξίζει να ανακαλέσουμε την αξιωματική και ιδιαίτερα επίκαιρη στις μέρες της τεχνητής νοημοσύνης φράση του Heiner Müller, όπως τη θυμόταν ο Hans Robert Jauss στις καταληκτικές σκέψεις της απόπειρας να σχολιάσει την ιστορία της πρόσληψης του *Βασιλέα Αηρ* και να αναδείξει τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Shakespeare ως οιωνοσκοπού της

¹³ Βλ. τις σχετικές έρευνες στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος των νεοελληνικών σπουδών του Freie Universität Berlin: Λειβαδιώτης (2018)· Γιώτη και Πεχλιβάνος (επιμ.) (2021)· Leivadiotis (2022)· Γιώτη (2023).

λογοτεχνικής αλλαγής στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα: «Το μέλημά μας –διαφορετικά ό,τι υπολείπεται θα είναι στατιστική και υπόθεση των ηλεκτρονικών υπολογιστών– είναι η εργασία πάνω στη διαφορά» (Jauss, 1994: 209).

Συμβάλλοντας με τη μελέτη των εν κινήσει δικτύων της λογοτεχνικής γεωγραφίας στην κριτική των κατασκευών της ταυτότητας, η έννοια της κινητικότητας ως εργασίας πάνω στη διαφορά καθιστά ορατές τις μετασχηματιστικές διαδικασίες εντός του χρόνου, των πολλαπλών χρονικοτήτων και των καθεστώτων ιστορικότητας. Ο ισχυρός ιστορισμός ενός προγράμματος τέτοιου τύπου εστιάζει, μέσω της λογικής της διαφοράς, στο ζητούμενο να εντοπίσουμε στο παρελθόν τα ίχνη που καθιστούν προβληματική την αντίληψή του ως σταθερού και όχι υποκειμένου σε συγκερασμούς, αλλεπάλληλες, στοχαστικές ή μη, προσαρμογές. Είναι αυτή η αντιτελεολογική ιστοριστική ορμή που σφραγίζει την έννοια της μετασχηματιστικής κινητικότητας. Στη θέση των οιονεί ριζωμένων και πολιτισμικά νομιμοποιημένων νοητικών συνηθειών της οργανικής ολομέλειας, της τελεολογικής ανάπτυξης και της αυθεντικότητας σταθερών και ακίνητων ταυτοτήτων αναδεικνύονται έτσι σε πρώτο πλάνο, για τον Greenblatt, οι απονομιμοποιητικές δυνάμεις της κινητικότητας (του αποικισμού, της εξορίας, της μετανάστευσης, της περιπλάνησης, της μόλυνσης). Ο συγκριτισμός μπορεί, συνεπώς, να ασκήσει στην καχυποψία πως «μια από τις χαρακτηριστικές δυνάμεις ενός πολιτισμού είναι η ικανότητά του να κρύβει την κινητικότητα ως συνθήκη που τον καθιστά δυνατό» (Greenblatt, 2010b: 252), ελέγχοντας το αντίπαλο δέος της (επινοημένης όσο και βιωμένης) αίσθησης του ριζωμένου.

Ας μου επιτραπεί ένα τελευταίο παράδειγμα μιας αποσπασματικής ιστορίας, αυτή τη φορά της ιστορίας μιας ματαιωμένης μετακίνησης, που το ίχνος της διασώζεται σε ένα απροσδόκητο γράμμα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Σε επιστολή του από τη Σκιάθο, στις 22 Οκτωβρίου 1904, προς τον ανιψιό του Νικόλαο, μετανάστη στην Αμερική, ο «κοσμοκαλόγερος» της νεοελληνικής λογοτεχνίας διατύπωνε την εξής τολμηρή σκέψη:

Ἐὰν ἀποφασίσῃς μὲ τὸ καλὸν νὰ φέρῃς τὴν οἰκογένειαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, καὶ θέλῃς νὰ γλυτώσῃς ἀπὸ χασομέρια τριῶν μηνῶν καὶ ζημίαν, γράψε μου εἰς Ἀθήνας, ὅπου πηγαίνω μεθαύριον, τὴν ἄνοιξιν, ὅποταν δώσῃ ὁ Θεός, στεῖλέ μου τὸν ναῦλον ἕως τὸ Ἄβρε τῆς Γαλλίας, καὶ τοὺς συνοδεύω ἐγὼ ἕως τὸ Ἄβρε, σὲ εἰδοποιῶ τηλεγραφικῶς καὶ σὺ τοὺς περιμένεις εἰς Νέαν Ὑόρκην. [...] εἰς ἐμὲ συμφέρει ἓνα ταξίδι ἕως τὴν Γαλλίαν, διότι πιστεύω ὅτι κἄτι θὰ κάμω ἐκεῖ.¹⁴

Η τολμηρή σκέψη του Παπαδιαμάντη, υπενθυμίζοντας μιαν αλήθεια του παρελθόντος και αποσταθεροποιώντας τις εικόνες μας για τον συγγραφέα, αναδεικνύει συνάμα την ενδεχομενικότητα της λογοτεχνικής ιστορίας: η επιθυμία της μετακίνησης θα μπορούσε να έχει εξαλειφθεί διά παντός από την ιστορική μας όραση, καθώς το γράμμα βρέθηκε μόλις το 2000 σε πεταμένο χαρτοκιβώτιο στα σκουπίδια της Καλλιδρομίου, που από αγαθή τύχη δεν κατέληξε τότε σε κάποια χωματερή αλλά στο φιλόξενο Ε.Λ.Ι.Α. της Αγίου Ανδρέου.¹⁵

¹⁴ Βλ. την παρουσίαση της επιστολής και την πυκνή πλαίσισή της στο Μπόρα (2000: 20-26).

¹⁵ Όταν το 2011 είχαμε πρωτοπαρουσιάσει με τον Γιάννη Παπαθεοδώρου το μανιφέστο του Greenblatt σε εκδήλωση του περιοδικού *Historiein* και είχα (και τότε) αναφερθεί στο απροσδόκητο γράμμα του Παπαδιαμάντη, ο φίλος Κώστας Χατζηκυριάκου σήκωσε το γάντι και αποκρίθηκε, από τη σκοπιά της αναγκαιότητας, με κείμενό του που δεν μπορώ να αντισταθώ στον πειρασμό να μην το αντιγράψω εδώ, όπως έχει στο μεταξύ περιληφθεί στο Χατζηκυριάκου (2021: 61): ΕΚ ΤΩΝ

Οι σκέψεις πάντως που προηγήθηκαν δεν μένουν δίχως συνέπειες για τη δεύτερη έννοια που έχω προτάξει, επιχειρώντας να αναδείξω την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του συγκριτισμού στο πλαίσιο των νέων ανθρωπιστικών σπουδών: την έννοια της «παγκόσμιας λογοτεχνίας». Καθώς η μελέτη της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» αποτελεί μια από τις σημαντικότερες διεθνώς προτεραιότητες της συγκριτικής γραμματολογίας τις τελευταίες δεκαετίες, η πρόταξή της δεν προξενεί μάλλον έκπληξη. Στη βάση, ωστόσο, των προγραμματικών θέσεων του Κόμβου Αριστείας του *Freie Universität Berlin Temporal Communities. Doing Literature in a Global Perspective*, στον οποίο ήδη αναφέρθηκα, θα πρότεινα να κατανοήσουμε το «παγκόσμιο» της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» πέραν των κοινολεκτούμενων εννοιολογήσεων. Αντί να κατανοηθεί το «παγκόσμιο» στη λογοτεχνία λ.χ. σαν αυτονόητη και αθώα προκαταλήψεων γεωγραφική κατηγορία (ό,τι έχει οδηγήσει σε κριτικές ενστάσεις από τη σκοπιά των μετα-αποικιακών σπουδών),¹⁶ σαν κυκλοφορία και ανάγνωση έργων στη διαχρονία λογοτεχνικών κανονικοποιήσεων (ό,τι έχει οδηγήσει σε κριτικές ενστάσεις από τη σκοπιά των μεταφραστικών σπουδών)¹⁷ ή πάλι σαν δίκτυο διάχυσης λογοτεχνικών ειδών μεταξύ κέντρων και περιφερειών, ορατό μέσω μιας «εξ αποστάσεως ανάγνωσης» (ό,τι έχει οδηγήσει σε κριτικές ενστάσεις από τη σκοπιά της ερμηνευτικής φιλολογίας και της εκ του σύνεγγυς ανάγνωσης),¹⁸ το «παγκόσμιο» δεν ονομάζει παρά μια προοπτική πλαισίωσης για να περιγράψουμε τις διατοπικές και διαχρονικές διασταυρώσεις με τις οποίες η λογοτεχνία διαπραγματεύεται τη συγκρότησή της. Ας θυμηθούμε τη διαβόητη φράση «ο Καβάφης είναι ποιητής του μέλλοντος», που ο ποιητής εντέχνως διοχέτευε στο ευρύτερο κοινό μέσω του περιβάλλοντος των θαυμαστών του «και υπαγορευόταν είναι φανερό λιγότερο από ματαιοδοξία και περισσότερο από την επίγνωση ότι θα ερχόταν μια εποχή που η ασύμβατη με τα ποιητικά δεδομένα του καιρού του ποίησή του θα επιβαλλόταν ως μεγάλη ποίηση, όχι μόνο μέσα στο περιορισμένο νεοελληνικό πλαίσιο» (Βαγενάς, 2008). Η «παγκόσμια λογοτεχνία» είναι συνεπώς «παγκόσμια», ακριβώς επειδή συνιστά προνομιακή προοπτική θέασης των διαπολιτισμικών, διατοπικών και διαχρονικών μεταφορών και διασταυρώσεων που την καθιστούν εντός του ιστορικού συνεχούς αναγνωρίσιμη ως τέτοια, ως «παγκόσμια λογοτεχνία» που συγκροτείται, αποσυγκροτείται και ανασυγκροτείται σε χώρο και σε χρόνο στη βάση των ποικίλων διαπραγματεύσεών της ως κοινωνικής πρακτικής.

Η έννοια των «έγχρονων κοινοτήτων» στην ονομασία του Κόμβου Αριστείας υποδεικνύει τις διεθνικές και δια-ιστορικές σχέσεις και αλληλεξαρτήσεις που συνδέουν (κάποτε εν παρόδω, ενίοτε επί αιώνες ή και χιλιετίες) συγγραφείς, αναγνώστες, κείμενα, ιδέες, τεχνολογικά μέσα, καλλιτεχνικά υλικά και τελετουργικές

ΥΣΤΕΡΩΝ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΦΑΝΕΣ // τοῦ Μίλτου καὶ τοῦ Γιάννη // Προκλητικό νυμφίδιο / Ἡ ενδεχομενικότητα // Ἀγγίζοντας / -σχεδόν- / Μέ τῆ γλωσσίτσα τῆς / Τ' αὐτί μου / Πῶς ὄλα εἶναι δυνατά / Μοῦ ψιθυρίζει // Ὡς καὶ νά κάνει τόν περίπατό του / Πλάι στόν Σηκουάνα / Ὁ Παπαδιαμάντης / -λόγου χάριν- // Γιά μᾶς δουλεύει ἡ λολίτα σου. / Ὅλα τὰ μέλλοντα πού σοῦ ὑπόσχεται / Φαντασιώσεις πού προσφέρουμε. / Ἐάν τές λαχταρᾶς / -για λίγο- / Ἀπόλασέ τες. / Ἀλλά τό ξόδι σου / Ἐκεῖ πού ὀρίσαμε / Θά γίνει- // Λέν οἱ Μοῖρες.

¹⁶ Πρβ. για παράδειγμα την εμπεριστατωμένη κριτική του Aamir R. Mufti (2016), όπως διαβλέπει τις συνέχειες του οριενταλιστικού λόγου στον λόγο περί παγκόσμιας λογοτεχνίας.

¹⁷ Αξιοσύστατη είναι η πολεμική της Emily Apter (2013), όπως αντλεί από μια θεωρία της μη-μεταφρασιμότητας.

¹⁸ Βλ. για παράδειγμα τα επιχειρήματα του Maurizio Ascari (2014), και πρβ. την απόπειρα της Katherine Bode να συμφιλιώσει την εξ αποστάσεως με την εκ του σύνεγγυς ανάγνωση στο πλαίσιο μιας «data-rich literary history».

επιτελέσεις, εξ ανάγκης αποκλείοντας ή και αντιπαλεύοντας άλλες ομόλογες αλληλεξαρτήσεις και σχέσεις. Στο κατάστρωμα του *Capitaine Paul Lemerle* ο Kentridge και ο καπετάνιος Χάρων θα φέρουν μαζί, σε ένα τώρα μετά την κατάρρευση του οίκου της δικαιοσύνης, ζώντες και τεθνεώτες αλλά και μελλούμενους, ό,τι άλλωστε είχε πράξει και ο δικός μας Ανδρέας Εμπειρικός στο *Αι γενεαί πάσαι ή η σήμερον ως αύριον και ως χθες* – πόσο μάλλον έπραξαν και πράττουν, με άλλο ιδεολογικό πρόσημο, οι εθνικιστικές ιδεολογίες των φαντασιακών εθνικών κοινοτήτων και της γενεαλογίας των εθνικών ποιητών.

Προς την κατεύθυνση αυτή, ο συγκριτισμός –κάτι που οι υπόλοιπες ανθρωπιστικές επιστήμες δεν το πράττουν, προγραμματικά τουλάχιστον– εστιάζει στους δυναμικούς μετασχηματισμούς όλων όσα η παραδοσιακή εθνική ιστορία της λογοτεχνίας έχει ακινητοποιήσει ως λογοτεχνικές περιόδους, λογοτεχνικά ρεύματα ή λογοτεχνικά είδη· ιχνηλατεί την κινητικότητα εκείνων των κόμβων που τυγχάνουν κειμενικής παράδοσης, προσοικειώσης και προσαρμογής στις επάλληλες ιστορικές Πολιτείες των Γραμμάτων: στις έγχρονες κοινότητες λ.χ. του πετράρχισμού της Αναγέννησης, της έντυπης δημοσιότητας των Φώτων, ή ακόμη του σοβιετικού μοντέλου της διεθνιστικής λογοτεχνίας τύπου Γκόρκυ, αλλά και, το αντίπαλο δέος, της έννοιας της λογοτεχνικής κληρονομιάς της Unesco, όσο επιδραστική κι αν υπήρξε αυτή· διερευνά τους τρόπους με τους οποίους η λογοτεχνία ανασυγκροτείται στον χρόνο ως κοινωνική πρακτική, προτείνει και κατασκευάζει με τις αισθητικές πρακτικές της κόσμους έξω από τους κατεστημένους –με τον Foucault θα κάναμε λόγο για ετεροτοπίες–, κάποτε αντιστεκόμενη, ενίοτε εργαλειοποιούμενη, πάντοτε μετασχηματιζόμενη σε μορφή επιτελεστικής κοινωνικής δράσης. Πρόκειται για το *πράττειν* στο *Doing Literature*, μιας «παγκόσμιας λογοτεχνίας», που πέραν της συγκροτητικής διακειμενικότητας της γραφής περιλαμβάνει όλες εκείνες τις επιτελεστικές διακαλλιτεχνικές και διαμεσικές διασταυρώσεις ίσαμε το *Gesamtkunstwerk* του Kentridge από το οποίο ξεκινήσαμε.

Με αυτό το *Gesamtkunstwerk* θα ήθελα, κλείνοντας τον κύκλο, να ολοκληρώσω, καλώντας σας να επισκεφθείτε την προσπάθεια του William Kentridge και της καλλιτεχνικής του ομάδας στο Γιοχάνεσμπουργκ, του «Centre for the Less Good Idea»,¹⁹ να αναζητήσουν τρόπους με τους οποίους μια συγκεκριμένη λογική μπορεί να σπάσει και ένας νέος τρόπος σκέψης να επιτευχθεί: https://www.youtube.com/watch?v=PTVV_Hw7ais

¹⁹ Το όνομα προέρχεται από την παροιμία των Batswana: «Όταν ο καλός γιατρός δεν μπορεί να σε θεραπεύσει, βρες τον λιγότερο καλό γιατρό».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Apter, E. (2013). *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability*. Verso.
- Ascari, M. (2014). The Dangers of Distant Reading: Reassessing Moretti's Approach to Literary Genres. *Genre*, 47(1): 1-19.
- Βαγενάς, Ν. (2008, 24 Νοεμβρίου). Η παγκοσμιότητα της ποίησης του Καβάφη. Στο *Συνομιλώντας με τον Καβάφη. Ανθολογία ξένων καβαφογενών ποιημάτων. Το Βήμα*. <http://www.tovima.gr/>.
- Berliner Festspiele (2025/26). *The Great Yes, The Great No*. <https://www.berliner-festspiele.de/performing-arts-season/programm/2025/spielplan/the-great-yes-the-great-no>.
- Bernheimer, Ch. (επιμ.) (1995). *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, The Johns Hopkins University Press.
- Bode, K. (2017). The Equivalence of "Close" and "Distant" Reading; or, Toward a New Object for Data-Rich Literary History. *Modern Language Quarterly*, 78(1): 77-106.
- Γιώτη, Α. & Πεχλιβάνος Μ. (επιμ.) (2021). Εντάσεις στον Ιόνιο Χώρο. Ποητές και στοχαστές μεταξύ ιδεαλισμού και ιστορισμού. *Νέα Εστία*, 1888.
- Γιώτη, Α. (2023). *Η κριτική στον αστερισμό του «γερμανισμού»*. Edition Romiosini.
- EXC 2020 (2019-2025). *Temporal Communities. Doing Literature in a Global Perspective*. <https://www.temporal-communities.de/>.
- Greenblatt, St. (2010a). Cultural mobility: an introduction. Στο Greenblatt, St. (επιμ.). *Cultural Mobility: A Manifesto*, Cambridge University Press: 1-23.
- Greenblatt, St. (2010b). A mobility studies manifesto. Στο Greenblatt, St. (επιμ.). *Cultural Mobility: A Manifesto*, Cambridge University Press: 250-253.
- Greenblatt, St. (2018). *Tyrant: Shakespeare on Politics*. Norton.
- Hassan, W. S. & Shih, Sh. (2024). *CFP—State of the Discipline Report*. ACLA. <https://stateofthediscipline.acla.org/>.
- Heise, U. H. (επιμ.) (2017). *Futures of Comparative Literature*. Routledge.
- Heise, U. H. (2017). Introduction: comparative literature and the new humanities. Στο Heise, U. H. (επιμ.) (2017). *Futures of Comparative Literature*. Routledge: 1-8.
- Jauss, H. R. (1994). *Wege des Verstehens*. Wilhelm Fink Verlag.
- Κουτριάνου, Ε. (2005). Συγκριτική γραμματολογία: Στάσεις και αντιστάσεις. Στο Κουτριάνου, Ε. (επιμ.). *Η συγκριτική γραμματολογία στην Ελλάδα. Σύγχρονες τάσεις Μεσόγειος*: 13-82.
- Κύρτσος, Α.-Α. & Πεχλιβάνος, Μ. (επιμ.) (2019 κ.ε.). *Επιτομή των ελληνογερμανικών διασταυρώσεων / Compendium der deutsch-griechischen Verflechtungen*. <https://comdeg.eu/>.
- Λειβαδιώτης, Μ. (2018). *Οι μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για τον Δ. Σολωμό. Ποιητική και πολιτισμικές μεταφορές*. Edition Romiosini.
- Leivadiotis, M. (2022). *Hybridity, Identity and Micro-cosmopolitanism in the Ionian 19th century*. Edition Romiosini.
- May (2025). "the spasms of history": abrupt moments of transformation—perhaps even of illumination—triggered by the unresolved traumatic memories of those who have been colonized. Cal Performances. <https://calperformances.org/2025/01/30/the-spasms-of-history-inside-william-kentridges-the-great-yes-the-great-no/>.

- Μπόρα, Σ. (2000). Απροσδόκητα παπαδιαμαντικά ευρήματα. *Τα νέα του Ε.Λ.Ι.Α.*, 57: 17-33.
- Mufti, A. R. (2016). *Forget English! Orientalisms and World Literatures*. Harvard University Press.
- Pechlivanos, M., Tsirimokou, L. & Chrysanthopoulos, M. (2006). Making a Virtue of Necessity: Comparative Studies as a non Self-contained Discipline. Στο Tabaki, A. (επιμ.), *Tendances actuelle de la Littérature comparée dans le Sud-est de l'Europe*. E.I.E./I.N.E.: 169-174.
- Πεχλιβάνος, Μ. (2016). Ζήσιμος Λορεντζάτος, Γιώργος Σεφέρης· αντίπλευροι. 14 δελτία με τον τρόπο του ΞΑΚ. Στο *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας, μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά. Μνήμη Ε.Α. Κοκόλη*. Α.Π.Θ.: 913-926.
- Pechlivanos, M., Pissis, N. & Sarris K. (Επιμ.) (2026). *Bibliotheca Vivens I: Intellectual Entanglements and Self-Fashioning of a Greek-Ottoman Elite (1641–1769)*. Harrassowitz Verlag.
- Pechlivanos, M., Pissis, N. & Sarris K. (2026). *Bibliotheca Vivens II: The Libraries of the Mavrokordatos Oikos (1633–1745). A Reconstruction*. Harrassowitz Verlag.
- Saussy, H. (2006). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. The Johns Hopkins University Press.
- SFB 980 (2012-2024). *Episteme in Bewegung*. <https://www.sfb-episteme.de/>
- Σκοπετέα, Ε. (1997). *Φαλμεράνερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*. Θεμέλιο.
- Χατζηκυριάκου, Κ. (2021). *Το ατελεύτητο του πεπερασμένου. Ποιήματα 1981-2019*. Εκδόσεις Εντευκτηρίου.

Abstract**Miltos Pechlivanos****Cultural mobility and world literature**

In the context of today's intensifying global crises, what might the position of comparative literature be within the new emerging republic of letters in the second quarter of the 21st century? In an attempt to answer this question, the speech at the workshop on 7 November explored the concepts of 'cultural mobility' and 'global literature'. The focus on cultural mobility is based on the view that there is no such thing as patriotic art or science, as Goethe famously said. Similarly, the 'global' in 'global literature' merely provides a framework to describe the trans-cultural, transspatial and transtemporal entanglements through which literature is constituted as a social practice.